

М. ДАШИК

ОРГАНИТЕ НА НАРОДНАТА ВЛАСТ ВО ЦРНА ГОРА ВО ПРОЦЕСОТ НА НОБ СО ПОСЕБЕН ОСВРТ НА ЗАВНО НА ЦРНА ГОРА И БОКА

За организирање на народноослободителните одбори во Црна Гора постоело искуство од првите денови на народноослободителната војна и револуцијата. Имено, процесот на создавањето на органите на народната власт отпочнал во Црна Гора, како и во другите краишта на нашата земја, паралелно со кревањето на народното востание. Така, веќе во првите денови на тринаесетојулското востание во 1941 година, кога е создадена голема слободна територија и ослободено повеќе градови во Црна Гора, се појавија првите облици на органите на власта во служба на ослободителното движење. Посебно место во историјата на создавањето на новите органи на власта зазема Народниот одбор на ослободувањето на беранскиот срез како по начинот на којшто е избран така и по одлуките на Скупштината на народните претставници врз основа на кои и работел. Освен свој орган во јулското востание се формирале и среските народноослободителни одбори во ослободена Андриевица, Колашин и во другите места. Истовремено се појавиле и општинските народноослободителни одбори, односно селските народноослободителни одбори. Овие одбори претставувале први облици на револуционерната власт на вооружениот народ. Тие се појавиле како негација на стариот буржоаски поредок и на неговите атрибути на власта. Натamoшниот процес на создавањето на народноослободителните одбори во Црна Гора зависел од приликите односно од подемот или од привремените застои во развојот на народноослободителното движење.

Привременото задушвање на 13 јулското востание неминувано предизвика заостанување во работата и натамошното конституирање на НОО во Црна Гора. Но во есента 1941 го-

дина, кога повторно дојде до разгорување на ослободителната борба, на голем дел на ослободената северо-западна Црна Гора, доаѓа до оживување на порано формираните народноослободителни одбори, односно до формирање на нови.

Во процесот на конституирањето на револуционерните органи на власта на вооружениот народ посебно место во овој процес ѝ припаѓа на Острошката скупштина на црногорските и бокелските патриоти, која е одржана на 8 февруари 1942 година во манастирот Острог. Покрај разгледувањето на политичката ситуација и оцената на изминатиот пат во ослободителната борба, оваа скупштина во својот Проглас до народот на Црна Гора и Бока посебно ја подвлекла неопходноста на борбата за слобода, за братство и единство на овој народ и равноправноста со останатите народи на Југославија. Острошката скупштина избра и Народноослободителен одбор за Црна Гора и Бока. Ова беше прв земски врховен орган на револуционерната власт. Сè до јуни 1942 година тој ќе функционира и ќе ги извршува задачите што му ги постави Острошката скупштина, ќе ја обединува работата на локалните органи на власта, политички ќе ја насочува нивната дејност и ќе ја обезбедува заднината за развојот на Народноослободителното движење во Црна Гора. Меѓутоа, од јуни 1942 година па до пролетта 1943 година во Црна Гора доаѓа до револуционерно затишје, бидејќи партизанските единици од територијата на Црна Гора и Санџак се реорганизирани во бригади (Четвртата пролетерска и Петтата пролетерска црногорска бригада и Третата санџачка ударна бригада) и преминале во Босна на чело со Врховниот штаб и другарот Тито, каде во втората половина на 1942 година се разгорува ослободителното движење и се создава голема слободна територија. Тоа ќе овозможи на 26 ноември 1942 година во Биџак да се основа Антифашистичкото веќе на народното ослободување на Југославија како врховно политичко тело на сите југословенски народи.

Во меѓувреме во Црна Гора и Бока дејствуваше герилското партизанско движење и во исклучително тешки услови на окупацијата и на квислиншкиот терор се одвиваше илегалната работа на партиските организации. Понекаде илегално работеле, навистина отптрбнати, народноослободителните одбори. Но сè до повторното ослободување на најголемиот дел на територијата на Црна Гора, ослободителното движење се одвиваше во грчеви, бидејќи не постоеле услови поинтензивно да се организира работата на народноослободителните одбори и на другите заднински воени и политички органи.

По ослободувањето на две третини од територијата на Црна Гора во октомври 1943 година, во сите ослободени околии се формирани околу 50 општински НОО и мошне повеќе месни и селски народноослободителни одбори. Нешто подоцна се пристапило кон формирање и на околински народноослободителни одбори.

Народноослободителната војска на Црна Гора во октомври 1943 година конечно ја однесе победата и над четничкото движење. Четниците претрпеа порази како на политичкото така и на бојното поле. Оттогаш четничкото движење ќе го карактеризираат натамошни порази и втурнување во ново издајство кое се манифестираше во отворена соработка со германските сили. Особено по ликвидирањето на четничкото водство на чело со Блажо Ѓукановиќ и Бајо Станишиќ во Острог (18. X. 1943), четничката организација доживува вистинско распаѓање. Во нејзините редови доаѓа до масовно опаѓање на припадниците и преминување на страната на НО движење. Поразот на четниците во Острог и разбивањето на четничката организација во Васоевиќи беа, би рекле, решавачки за целото четничко движење во Црна Гора. Попрецизно речено по овие порази четничкото движење нема веќе да претставува некоја посебна сериозна политичка и воена сила во Црна Гора.

Големите воени и политички успеси во Југославија, а посебно во Црна Гора, ја диктирале нужноста за решавање на многу важни прашања на слободната територија, а сето тоа во врска со натамошниот развој на НО движење. Најважното и најитното прашање во соодветниот историски миг беше основањето на народното претставништво, односно формирањето на едно врховно земско политичко претставничко тело и натамошниот развој и јакнење на револуционерните органи на власта во Црна Гора. Оценувајќи го значењето на постигнатите успеси на воено-политички план, а пред сè во врска со ослободувањето на две третини на Црна Гора, членот на Врховниот штаб на НОВ и ПОЈ и на Извршниот одбор на АВНОЈ Иван Милутиновиќ на 15 октомври 1943 година од Беране му упати на Врховниот штаб и на другарот Тито телеграма во која се бара согласност за свикнување на скупштината на патриотите на Црна Гора и Бока за формирање на Земското антифашистичко веќе.¹⁾

Тие денови и другарот Тито му упати на Иван Милутиновиќ писмо во кое, покрај информациите за состојбата и развојот на народноослободителното движење во останатите краишта на Југославија, му пишувал и за задачите кои го очекуваат

¹⁾ Документ бр. 2 — ЗАВНО Црне Горе и Боке — Збирка документа у избору Зорана Лакиќа, Титоград 1963.

на создавањето на земските антифашистички веќа во Црна Гора, Санџак и Метохија. Во ова писмо дадени се сугестии како да се извршат подготовките за основачките собранија на антифашистичките веќа во овие покраини. Меѓу останатото, еве што пишува за ова друѓарот Тито:

„Сметам дека би било нужно вие што понапред (поскоро) да пристапите во Црна Гора, Бока, Санџак и Метохија на подготовките на конференциите на Антифашистичкото веќе на народното ослободување за тие краишта и тоа по можноста одоздола, по демократски пат, со тајно избирање по околиците...“ При изборот треба да учествува и нашата војска и младина, особено онаа која е во војската без оглед на староста (но немој да ги забораваш и жените).

Ова веќе би требало што поскоро да се состане и да избере свои претставници за Антифашистичкото веќе на Југославија кое исто така наскоро ќе се состане...“²⁾

Натаму, во писмото стои и инструкција до Милутиновиќ да остане за одредено време во Црна Гора за да работи и на подготовката, организацијата и на зацврстувањето на органите на народната власт. Периодот од половината на октомври до средината на ноември 1943 година измина во интензивната работа на формирањето на народноослободителните одбори и на другите воено-заднински органи на власта на слободната територија на Црна Гора и Санџак. Паралелно со ова вршен е и изборот на делегатите за скупштината која требало да го избере Земското антифашистичко веќе за Црна Гора и Бока. Сите работи околу подготовките за свикнувањето на скупштината ги водел Иницијативниот одбор на ЗАВНО на Црна Гора. Овој одбор е формиран кон половината на октомври 1943 година од истакнати личности на ослободителното движење од сите краишта, односно околии на Црна Гора. Иницијативниот одбор се состоел од 13 членови, а сите биле интелектуалци и луѓе со голем револуционерен авторитет во масите. Седиштето на Иницијативниот одбор во почетокот бил во Никшиќка Жупа, а потоа овој орган се преселил во Колашин каде ќе се одржи и скупштината на ЗАВНО на Црна Гора и Бока. Иницијативниот одбор за релативно кратко време успеал да развие интензивна политичка активност во народот, објаснувајќи го значењето и големината на ослободителната борба, како и значењето на политичката ситуација на денот кога требало да се одржи основачката скупштина на Антифашистичкото веќе за Црна Гора и Бока. Иницијативниот одбор се обраќал и до поединци барајќи од нив да му пристапат на ослободителното движење и да земат учество во работата на првата антифашистичка скупштина. Така за два месеци беа извршени сите неопходни подготовки за свикнување на скупштината на Антифашистичкото веќе на Црна Гора и Бока.

²⁾ Док. бр. 1, цит. збирка на документи.

Изборот на делегатите за скупштината е вршен по демократски пат и каде тоа било можно со масовно консултирање на народот. Имено, изборот на делегатите е вршен онака како го препорачувал тоа другарот Тито во цитираното писмо до Иван Милутиновиќ. Бројот на делегатите од одделни околии бил различен што зависело од бројот на жителите и од можноста за спроведување на изборите (некои околии сè уште не биле ослободени така што изборот на делегатите е вршен илегално) и условите за делегатите да земат учество во работата на скупштината на Антифашистичкото веќе. Така, на скупштината на патриотите никшичката околија ја претставувале 93, колашинската 42, андриевачката 59, шавничката 106, цетинската 42, беранската 37, подгоричката 86, даниловградската 56, барската 7 и которската и херцеговачката (заедно) 10 делегати. Во меѓувреме вршени се подготовки на територијата на Санџак за свикнување на Антифашистичкото веќе на народното ослободување на Санџак кое е одржано на 20 ноември 1943 година во Плевље.

Скупштината се состана и конституира во Колашин на 15 ноември 1943 година. По своето политичко определување делегатите ѝ припаѓале во најголем број на КПЈ, но имало доста и од оние кои порано биле организирани членови на одделни граѓански партии, особено на прогресивните и лево ориентираните. Се разбира, меѓу делегатите имало и такви кои порано не припаѓале ниту на една политичка партија. Скоро сите избрани делегати, без оглед на својата поранешна партиска припадност, го прифатија програмот на Народноослободителниот фронт на Југославија и во народноослободителната борба гледале една, вистинска сила која може да доведе до национално и социјално ослободување. Што се однесува до социјалниот состав, меѓу делегатите најмногу имало земјоделци, а потоа интелектуалци. Во значително помал број имало делегати работници, службеници и од други слободни професии, што е сведоштво за специфичната социјална структура на населението на тогашна Црна Гора, која главно живеела од земјоделието и тоа неразвиеното. Втора специјална карактеристика е бројната застапеност на интелегенцијата која и пред војната и во текот на ослободителната борба била авангарден дел на црногорскиот народ во борбата за прогрес, односно за национално и социјално ослободување. Стопанската неразвиеност на Црна Гора се воочува и во тоа што само неколку претставници на инаку неразвиената работничка класа учествувале во работата на првата револуционерна народна скупштина одржана на 15 и 16 ноември 1943 година во Колашин.

На основачката Скупштина на ЗАВНО на Црна Гора и Бока учествувале 538 делегати. Покрај делегатите, во работата на Скупштината со советодавно право на глас зедаа учество и

околу 60 претставници на разни политички организации, претставници на некои воени единици на народноослободителната војска, како и неколку повикани поединци. Општо земено тоа беше општонароден, вистински револуционерен парламент на Црна Гора и Бока. Скупштината во сè имаше репрезентативен карактер. Таа за прв пат стана вистински претставник на народот на Црна Гора и Бока, бидејќи нејзините членови беа избрани по демократски пат и можеа слободно да го изразуваат политичкото убедување на своите бирачи и своето.

Првиот ден од својата работа (15. XI. 1943) Скупштината изврши неколку мошне важни задачи: се изврши нејзиното конституирање, претставниците на ПК КПЈ за Црна Гора, на Народноослободителната војска, на Покраинскиот комитет на СКОЈ, на Иницијативниот одбор на АФЖ за Црна Гора и Бока и претставниците на колашинската околија одржаа поздравни говори. Се изврши верифицирање на мандатот на избраните делегати, беа сослушани и усвоени политичкиот и организациониот реферат со дискусиите, а потоа се пристапи кон изборот на Извршниот одбор на ЗАВНО на Црна Гора и Бока и на советниците на ЗАВНО. Избрани се и 11 советници и 11 заменици на советниците кои ќе ја претставуваат Црна Гора во Антифашистичкото веќе на народното ослободување на Југославија. Скупштината на Земското антифашистичко веќе на Црна Гора и Бока му упати Проглас на народот на Црна Гора и Бока во којшто укажа на значењето на ослободителното движење и на борбата на народите на Југославија во склопот на општата меѓународна ситуација, го повика народот и натаму да ја дава својата поддршка на народноослободителната војска и да земе масовно учество во ослободителното движење за успешно да се доведе до крај ослободителната борба. Во овој Проглас е укажано и на предателската ролја на четничкото, усташкото и на другите квислиншки движења и организации кои под заштитата на непријателот воделе борба против ослободителното движење; повикани се сите оние кои беа заведени да ги напуштат непријателските редови и да стапат во народноослободителната војска. Од останатите акти кои ги донесе Скупштината секако се најзначајни: Резолуцијата за основање на Земското антифашистичко веќе на народното ослободување на Црна Гора и Бока и Резолуцијата за организацијата на ЗАВНО на Црна Гора и Бока.

Во Резолуцијата за основање на ЗАВНО на Црна Гора и Бока се констатира дека претставниците на црногорскиот народ и на народот на Бока, без разлика на политичко-партиска, верска и социјална припадност, се единствени и прави претставници на народот и дека само тие можат и го имаат правото да решаваат за неговата судбина. Во преамбулата на Резолуцијата се анализира состојбата во земјата почнувајќи од април-

ската катастрофа на Југославија па до моментот на одржувањето на Скупштината на Собранието при што се укажува на значењето на процесот на народноослободителната борба и на сè она што ѝ претходеше на оваа основачка скупштина. Основните барања во Резолуцијата се формулирани во 11 точки. Во првата точка на Резолуцијата се говори за успесите на народноослободителната војска и на партизанските одреди на Југославија и се укажува на значењето на постигнатите победи и успеси, како и на тогашната меѓународна положба на Југославија. „Претставниците на црногорскиот народ и народот на Бока на оваа Скупштина јавно утврдуваат дека народноослободителната војска и партизанските одреди на Југославија се единствена оружана сила на нашата света борба за слобода, единствена здрава и вистинска народна сила која е способна борбата на нашите и останатите народи на Југославија победоносно да ја заврши.“

Скупштината во Колашин одлучно го изразила уверението дека е АВНОЈ „единствен вистински претставник на сите народи на Југославија, единствено вистинско народно политичко раководство на Југославија по сите прашања на меѓународниот и внатрешниот живот.“ Истовремено е нагласено дека Скупштината е решителна во поглед забранувањето правото на југословенската влада во бегство „во било каква форма за да го застапува или претставува црногорскиот народ и народот на Бока, бидејќи со својата предателска работа и со злочините извршени над нашиот народ и останатите народи на Југославија преку својот министер — злосторник Михајловиќ, ја загуби секоја доверба и е презрена од целокупниот народ.“ Од ова јасно се гледа дека единствено политичко и претставничко тело за Скупштината било Антифашистичкото веќе на народното ослободување на Југославија. Со ова е изразена не само силна поддршка на АВНОЈ, коешто на своето Второ заседание во Јајце на 29 ноември 1943 година, ќе донесе историски одлуки со кои се удираат темелите на новото општествено и државно уредување на Југославија, туку на кое истовремено и е одземено правото на кралската влада во бегство да го претставува народот на Црна Гора и Бока во меѓународните односи. Овој став има длабока револуционерна смисла. Со неа Скупштината на ЗАВНО на Црна Гора и Бока отворено го поставува прашањето на државното и општественото уредување на нова Југославија кое се создавало во огнот на ослободителната борба. Со овој јасен став и со одземање правото на југословенската влада во бегство да го застапува или на било кој начин да го претставува црногорскиот народ, на одреден начин е поставено и прашањето на опстанокот на монархијата како облик на владеење. Во третата точка на Резолуцијата се говори за успесите на Црвената армија и на другите сојузнички армии на

кои скупштината им ги упатува своите поздрави. Во четвртата и петтата точка на Резолуцијата се истакнува значењето на единството на црногорскиот народ и на народот на Бока, единство коешто настанало како израз на неопходноста и барањата на ослободителната борба, потоа на готовноста да се оневозможи враќањето на старите ненародни режими и да се спречи националното и социјалното угнетување на народните маси. Од посебна важност треба да се истакне дека во оваа точка од Резолуцијата се нагласува неопходноста од уништувањето на старите општински органи на власта и воопшто на старата структура на власта, бидејќи истите веќе беа во значителна мера компромитирани и се декларирале како потпирка на окупаторот. Како единствена институција на власта Скупштината ги призна само народноослободителните одбори, „кои настанаа, се развиваа и зацврстуваа наспоредно со развојот и успесите и со јакнењето на народноослободителната војска.“ Досегашното искуство покажа дека народноослободителните одбори де факто беа „таква форма на народната власт која најдобро им одговара на потребите на народната борба против окупаторот и предавниците.“

Шестата точка од Резолуцијата зборува за значењето на братството и единството на народите на Југославија, овој најсолиден темел за братската заедница на сите наши народи и народности, за нужноста и неопходноста од создавањето на народна демократска Југославија како земја во која секој народ, па и народот на Црна Гора, ќе ужива потполна рамноправност. Имајќи го тоа предвид Скупштината упати поздрави и поддршка на одлуките на Земските антифашистички веќа на хрватскиот и словенечкиот народ. Тоа беше логичен став спрема братството и единството на народите на Југославија кое стануваше сè поцврсто со новите успеси на ослободителната борба.

Во седмата и осмата точка на Резолуцијата се говори за значењето на основањето на ЗАВНО на Црна Гора и Бока и се констатира дека е тоа претставнички орган со највисокиот политички израз на „цврстото единство на нашиот народ, на неговата нескршлива волја над окупаторите и предавниците, како тело кое уште повеќе ги развива и соединува напорите на народноослободителните одбори и на сите други масовни антифашистички организации на ослободената и неослободената територија“. Со ова е определен карактерот на Земското антифашистичко веќе како единствено претставничко и највисоко политичко тело на Црна Гора и Бока. Во осмата точка посебно се истакнува дека во ЗАВНО се собрани претставниците на Црна Гора и Бока од „сите краишта без оглед на верата, политичката припадност и социјалната положба, сите оние кои на дело

се покажале верни и предани на народот, кои ги издржале сите искушенија на тешката борба за народното ослободување.“³⁾)

Основните задачи на ЗАВНО се нагласени во деветтата точка на оваа Резолуција. Главна задача на ова претставничко и политичко тело се сведувала на „јакнењето и обединувањето на сите напори на црногорскиот народ и на народот на Бока за извојување на конечното ослободување“, на уште поцврсто развивање и јакнење на заднината и на фронтот, на снабдувањето на војската, на натамошното развивање и зацврстување на органите на народната власт. Се разбира, овој највисок орган на власта за Црна Гора и Бока ја прокламира личната и имотната сигурност на граѓаните и се обврзал дека својата дејност ќе ја насочи на издигнувањето на просветата, културата, социјалното и здравственото ниво на населението. Значи, сите напори на Собранието беа насочени на организирањето на заднината и тоа така за што поуспешно да се заврши борбата за националното и социјалното ослободување на земјата.

Двете последни точки од Резолуцијата се однесуваат на изборот на Извршниот одбор на ЗАВНО и на оддавање на јавното признание на Главниот штаб на НОВ и ПО на Црна Гора за успешно војничко водење на народноослободителната борба во Црна Гора и Бока.

Резолуцијата за организацијата на ЗАВНО на Црна Гора и Бока всушност е уставно правен акт со којшто е пропишана организацијата и начинот на работата на ова тело и на неговите извршни органи — Извршниот одбор и на Претседателството на Собранието. Врз основа на одредбите на оваа Резолуција извршен е изборот на ЗАВНО на Црна Гора и Бока и на Извршниот одбор. Во Веќето се избрани 118 советници и тоа: по 10 од околиците беранска, барска, андријевиќка, колашинска, шавничка, данилоградска, которска и херцеговска, а по 14 од подгоричката и никшичката околија. Интересно е да се истакне дека меѓу избраните советници преку 50% беа интелектуалци. Собранието по својата структура претставуваше израз на општествено-политичката структура на населението на тогашна Црна Гора и Бока.

На основачката скупштина е извршен избор и на 11 советници и на 11 нивни заменици за Антифашистичкото веќе на народното ослободување на Југославија. Во АВНОЈ од секоја околина е биран по еден советник и негов заменик. Сите избрани советници на АВНОЈ беа од редовите на интелегенцијата, истакнати револуционери и патриоти кои уживале голем авторитет во народот. Тие добија задача веднаш да се подготват за пат во Јајце, каде на 29. XI. 1943 година ќе присуствуваат на Второто заседание на АВНОЈ.

³⁾ Цит. збирка на документи, бр. 19.

Во Извршниот одбор на ЗАВНО на Црна Гора и Бока избрани се 11 членови. За претседател е избран д-р Нико Миљаниќ, професор на Универзитетот во Белград, роден во Бањане. Покрај претседател Извршниот одбор имал и три потпретседатели. Претседателот и потпретседателите го сочинувале претседателството кое раководело со Собранието, ги свикувало неговите седници и седниците на Извршниот одбор, ги предлагало дневните редови за седниците на Собранието и на Извршниот одбор ги извршуваше редовните работи, неопходни за спроведување заклучоците на Веќето и на другите задачи на народноослободителното движење и тоа преку: управниот, стопанско-финансискиот, просветниот, пропагандниот социјалниот, здравствениот и верскиот отсек. На чело на секој отсек стоел по еден член на Извршниот одбор којшто одговарал за својот ресор и ја водел грижата за извршувањето на поставените задачи, координирајќи ја истовремено работата на соодветните ресорни органи при околските НО одбори.

Првата работна седница на Земското антифашистичко веќе на Црна Гора и Бока е одржано веднаш по изборот на советниците на 16. XI 1943 година во Колашин. На дневниот ред на Првото заседание на ЗАВНО на Црна Гора и Бока беа само две точки: 1) Задачите на советниците и 2) евентуални. На оваа прва пленарна седница, природно, најмногу е расправано за задачите на советниците во реализирањето на одлуките и на заклучоците што беа донесени на основачкото собрание на Собранието.

Задачите на ЗАВНО како највисок политички и претставнички орган на Црна Гора и Бока ја изложи во подолг говор Иван Милутиновиќ, членот на Врховниот штаб на НОВ и ПОЈ и на Извршниот одбор на АВНОЈ. Новоизбраните народни претставници — советници беа должни со сите сили да се заложат за остварувањето на донесените одлуки и заклучоци на Скупштината. Интересите на народноослободителната борба барале секој советник да даде сè од себе за ослободителното дело. Како претставници на највисоката политичка власт, тие имале да работат на зацврстувањето на органите на народната власт, на политичкото објаснување на целите и на карактерот на ослободителната борба, цврсто да ја одржуваат врската со народот. Советниците исто така добија задача да се борат против политиканството и реакцијата, трпеливо да работат на отстранувањето на грешките во политичката работа на НО одбори. Натомошната задача на советниците се состоеше во остварувањето на соработката со воено-заднинските органи на власта кои за својата работа одговарале пред Земското веќе. На барање на некои советници беше заклучено Извршниот одбор итно да издаде упатство за изборот и за организацијата на сите народноослободителни одбори и попрецизно да ги определи нивните задачи.

Првото заседание на ЗАВНО на Црна Гора и Бока е завршено со говорот на проф. Нико Миљаниќ, претседател на Извршниот одбор, којшто во свое лично име и во името на белградскиот универзитет, односно неговиот прогресивен дел на професорите и студентите, се заблагодари на довербата што му била укажана со изборот на оваа највисока функција во Црна Гора и Бока.

Меѓу најважните прашања со кои се занимавал Извршниот одбор, секако, беше прашањето на натамошната изградба на народноослободителните одбори и нивното организационо зацврстување. Во таа насока веќе на 28 ноември 1943 година Извршниот одбор им се обрати до сите народноослободителни одбори на Црна Гора и Бока со актот во којшто се зборува за значењето на народноослободителната борба и на натамошното создавање, улогата и задачите на народноослободителните одбори како револуционерни органи на власта. Во овој акт се анализира изминатиот пат на народноослободителната борба во Црна Гора и Бока, како и на процесот на создавањето на народната власт чијшто врв претставува конституирањето на Земското антифашистичко веќе на Црна Гора и Бока, кога е создадена највисока политичка власт и со што е недвосмислено изразена решеноста и непоколебливоста на црногорскиот народ сам да одлучува за својата судбина и никогаш повеќе да не дозволи да дојде во положба во која се наоѓаше во бивша Југославија.

Заради зацврстувањето на народната власт, а сето со цел за максимална мобилизација на народот во борбата за конечното ослободување на земјата од фашистичкиот окупатор и за обезбедување на придобивките на народноослободителната борба, Извршниот одбор изработил Препораки за организација и работа на народноослободителните одбори на територијата на Црна Гора и Бока. Со овие препораки *de facto* се одредени не само задачите на народноослободителните одбори како органи на цивилната власт, туку е и акцентирано и тоа дека тие оваа своја функција ја остваруваат самостојно бидејќи политички ги претставуваат масите и биле конституирани како органи на револуционерната власт.

Покрај делувањето преку своите органи (одделенија), за да би се одбегнувала бирократската тенденција на народноослободителните одбори, нивните членови беа должни редовно да го обиколуваат теренот, да одржуваат контакт со масите, да ја контролираат и потпомагаат работата на пониските органи на власта и на самото место да ги поправаат нивните грешки. Токму на таков начин работел и Извршниот одбор на ЗАВНО на Црна Гора и Бока помеѓу заседанијата на Собранието. Имено, Извршниот одбор редовно преку своите пратеници и членовите на Собранието ја остварувал контролата на работата на сите

народноослободителни одбори, се грижел за спроведување во живот на одлуките и заклучоците на Првото заседание на ЗАВНО на Црна Гора и Бока и спроведувањето на донесените упатства.

Одлуките на Второто заседание на АВНОЈ со кои дефинитивно е определен карактерот на народноослободителното движење и на народната револуција во Југославија имаа голем одраз врз политичката ситуација и на состојбите во Црна Гора. Извршниот одбор на ЗАВНО за Црна Гора и Бока развил плодна политичка активност за објаснување, популаризирање и спроведување на одлуките кои беа усвоени во Јајце. Ова објаснување и залагање за духот на заклучоците на Второто заседание на АВНОЈ да продере во сите краишта на Црна Гора, во масите, доби истакнато место во програмите и во работата не само на Извршниот одбор туку и на сите народноослободителни одбори, на политичките организации и на воено-заднинските органи на власта.

Посебно значење Извршниот одбор му даваше на политичкото толкување во масите на програмот и на линијата на народноослободителната борба, а пред сè на придобивањето на делот од црногорската интелигенција кој дотогаш се држел пасивно или бил под силниот притисок на четничството и другите колаборационистички сили. Одржувани беа масовни политички собири, а посебно неколку конференции на интелектуалците во Васоевиќи (Андријевица и Беране) и во другите поголеми места на ослободената Црна Гора. По секој политички собир кон народноослободителното движење му пристапуваа луѓе кои порано пасивно се држеа спрема движењето или пак биле заведени од четничкото или сепаратистичкото водство. Единиците на народноослободителната војска беа масовно пополнувани со нови борци, а формирани беа и нови бригади.⁴⁾ Вака масовниот прилив на борците во НОВ беше резултат на високиот степен на организираноста на политичката работа и ангажираноста на Извршниот одбор на ЗАВНО на спроведувањето на заклучоците и одлуките усвоени во Колашин и Јајце, на неговата постојана грижа за работата на народноослободителните одбори да се извршува на начелата и во духот на одлуките на спомнатите претставнички тела, на реализирањето на целосната врска и соработка со политичко-воените органи и перманентното настојување правилно да се применува линијата на народноослободителното движење.

Од своето формирање па до претворањето во Црногорска антифашистичка скупштина на народното ослободување, ЗАВНО

⁴⁾ Шеста црногорска НО ударна бригада (14. XI 1943 во Колашин), Седма црногорска (30. XII. 1943 во Колашин), Осма црногорска НО ударна бригада (25. II. 1944 во Беране), Девета црногорска НО ударна бригада (1. IV. 1944 во Драговиќ Поље), потоа нови партизански одреди и други единици.

одржа три свои заседанија. Второто заседание (одржано во Колашин на 6. II. 1944 година) беше свикано по повод одлуките донесени на Второто заседание на АВНОЈ. На заседанието е поднесен извештај за примесечната работа на Извршниот одбор и за натамошното унапредување на работата. За тоа зборуваат два реферата: политичкиот и организациониот. Земското веќе ја одобри работата на Извршниот одбор и усвојувајќи ги рефератите го одреди програмот на неговата идна работа. На Второто заседание ЗАВНО е пополнет со неколку нови советници од которската и херцеговската околија. Заклучоците на ова заседание на ЗАВНО на Црна Гора и Бока се базираат главно на одлуките на Второто заседание на АВНОЈ.

Третото заседание на ЗАВНО на Црна Гора и Бока е одржано исто така во Колашин од 13 до 16 јули 1944 година. Ова заседание било поделено во два дела: 1) свечен дел — кој измина во знакот на општонародната прослава на востанието од 13 јули (1941), и 2) на работен дел во кој исцрпно се решавале прашањата на натамошното конституирање на ова претставничко тело. На ова заседание ЗАВНО прерасна во Антифашистичка скупштина на народното ослободување на Црна Гора.

Со тоа заврши една мошне важна етапа во развитокот на народноослободителното движење и на конституирањето на револуционерната народна власт во Црна Гора. Црна Гора со прераснувањето на ЗАВНО во ЦАСНО дефинитивно, во новите револуционерни услови, се здоби со правото на своја национална државност и рамноправност, стана федерална единица — субјект од битно влијание за конституирањето на Југославија на федеративни принципи. Црна Гора со овој чин стана рамноправна држава со останатите држави на југословенските народи, држави кои во пламенот на ослободителната војна и револуцијата израснаа во самостојни државни организми, доброволно и со своја волја обединети во федеративна југословенска заедница. Одлуките на Второто заседание на АВНОЈ беа темел за донесување на важни заклучоци и одлуки на Црногорската антифашистичка скупштина, но тоа е тема која бара посебна, подлабока и постудиозна обработка и излегува од рамките на овој наш труд.

Л И Т Е Р А Т У Р А

Владо Стругар, Југославија 1941—1945, Београд, 1969; Душан Пленча, Меѓународни односи Југославије у току II светског рата, Београд, 1962; Dr Ferdo Ćulinović, Stvaranje nove jugoslovenske države, Zagreb, 1960; Д-р Војислав Симовић, АВНОЈ, Београд, 1958; Јован Марјановић и Перо Морача, Наш Народноослободилачки рат и Народна револуција

1941—1945, Београд 1958; Хронологија Ослободилачке борбе народа Југославије, 1941—1945, Београд, 1964; Радоје Пајовић, Политичке прилике у Црној Гори у вријеме капитулације Италије 1943, Југословенски историјски часопис, 1/1962; Нико Јовичевић, Од Пете офанзиве до слободе, Београд, 1955; Батрић Јовановић, Црна Гора у НОУ-у и Социјалистичкој револуцији, I, Београд, 1960; Зоран Лакић, Радоје Пајовић и Гојко Вукмановић, Народноослободилачка борба у Црној Гори 1941—1945, Титоград, 1963; Владо Стругар и Перо Раичевић, Развитак Народноослободилачке борбе у Црној Гори 1941—1945, Историјски записи, Цетиње 1/1955; Душан Живковић, Бока Которска и Паштровићи у Народноослободилачкој борби, Београд 1964, Мирослав Степанчић, Трећа непријатељска офанзива у Источној Босни, Црној Гори и Херцеговини гледана кроз непријатељска документа, Војноисторијски гласник, 3/1951; Нико С. Мартиновић, Из борбе за слободу, Цетиње 1949; Павле Милошевић Црногорски НОП одред за операције у Санцаку, Историјски записи 1/1968; Блажо Јовановић, Двадесетогодишњица устанка у Црној Гори, Титоград, 1962, Зоран Лакић, Народноослободилачки покрет у Црној Гори и Друго засиједање АВНОЈ-а, Југословенски историјски часопис, 1/1967; Радован Лекић, Андријевички срез 1941—1944, Цетиње, 1961; Димо Вујовић, Острошка скупштина, Историјски записи, Титоград, 1/1967; Перо Крстајић, Дурмитор у НОБ и Револуцији, Титоград, 1966; Јанко Лопичић, Ратни дневник, I—II, Београд, 1961—1963; Буро Вујовић, О лијевиим грешкама КПЈ у Црној Гори у првој години Народноослободилачког рата, Историјски записи 1/1967; Буро Вујовић, Покрајинско савјетовање КПЈ за Црну Гору, Боку и Санцак од 8. августа 1941, Историјски записи, 2/1967; Радивоје Боричић, Конференција делегата средњих народноослободилачких одбора у Беранама од 2. августа 1941. године, Историјски записи, 2/1968; Миомир Дашић, Народни устанак у Беранском (Иванградском) срезу јула 1941. године и рад народног одбора ослобођења, Историјски записи, 1961, XIV, књ. XVIII, 4, стр. 637—679; Стругар Владо, Стварање Социјалистичке Југославије, ИЗ, 1965. XVIII, књ. XXII, 4, стр. 565—605; Стругар Нико, Иванград од 8. октобра 1943. до 13. новембра 1944 — ИЗ, 1953, VI, књ. IX, 2, стр. 496—503; Егић Обрад, Ослобођење Андрејевице 1943 године, из, 1953, VI књ. IX, 1, стр. 183—187; Анђелић Љубо, Карактер првих одбора народне власти у Црној Гори, ИЗ, 1964, XVII, књ. XXI, 2, стр. 349—354; Бојовић Јован, Школе на окупираној територији Црне Горе 1941—1944, године — ИЗ, 1964, XVII, књ. XXI, 1, стр. 69—101; 4, стр. 717—745; Вујовић Буро, О грешкама КПЈ у Црној Гори 1941—1942. године — ИЗ, 1964, XVII, књ. XXI, 2, стр. 355—365, Пајовић Радоје, Ликвидација црногорско-четничког вођства с освртом на стање у четничком покрету у Црној Гори, послје битке на Неретви — ИЗ, 1965, XVIII, књ. XXII, 2, стр. 277—303.

Љубо Анђелић, Град на Тари, Титоград, 1960; Миомир Дашић, Ослобођење Горњег Полимља 1943. године, Слобода, 1. новембра 1968, Иванград; Миомир Дашић, Како је настала „Резолуција интелектуалаца Беранске Нахије“, Овдје“, бр. 9, год. II феб. 1970, Титоград; Фабијан Трго, Четврта и Пета непријатељска офанзива, Београд, 1968; Мишо Лековић, Офанзива пролетерских бригада у лето 1942, Београд, 1965; Петар Томац,

Четврта непријатељска офанзива, Београд, 1951; Војмир Кљаковић, Припреме непријатеља за Четврту офанзиву гледане по страним изворима и непријатељским документима, Војноисторијски гласник, 2/1951; Đuro Kladarin, Slom četvrte i Pete ofanzive, Zagreb, 1954; Петар Томац, Пета непријатељска офанзива, Београд, 1953; Сутјеска, I—V, зборник радова, Београд, 1958—1961; Велимир Терзић, Битка на Неретви, Београд, 1959; Коча Поповић, Победа на Сутјесци — дело свих јединица које су учествовале у бици, оВјно Дело, 6/1968; Саво Оровић, Битка на Сутјесци Војно дело 6/1958; Милинко Буровић, Битка на Сутјесци — прекретница у НОР-у; „ЗАВНО Црне Горе и Боке“, одабрао и уредио Зоран Лакић, а издао Историјски институт у Титограду, 1963. године; Милинко Буровић, Неке карактеристике развоја НОБ у Црној Гори последије Јулског устанка до јуна 1942 године, ИЗ, год. XXIV, књ. XXVIII, 3—4, Титоград, 1971; Обрад М. Цицмил, Акције партизана-илегалаца на Дурмиторском Подручју у априлу 1943. године, ИЗ, XXIV, књ. XXVIII, 3—4, Титоград, 1971; Слободан Д. Милошевић, О злочину окупатора у Црној Гори за време Пете непријатељске офанзиве (Прилог изучавању), ИЗ, XXIV, књ. XXVIII, 3—4, Титоград, 1971; Блажо Јанковић, Допринос Четврте црногорске пролетерске бригаде устанку и револуцији у другим крајевима Југославије, ИЗ, XXIV, књ. XXVIII, 3—4, Титоград, 1971; Радован Вукановић, Утицај Другог ударног корпуса НОВЈ у Црној Гори на развој Народноослободилачке борбе од капитулације Италије до Првог засједања Антифашистичког Вијећа Народног Ослобођења Црне Горе и Боке, ИЗ, XXIV, књ. XXVIII, 3—4, Титоград, 1971; Др Обрен Благојевић, Неки моменти из рада Извршног одбора ЗАВНО Црне Горе и Боке, ИЗ, XXIV, књ. XXVIII, 3—4, Титоград, 1971. Др Бранко Петрановић, Положај Санџака и светлости одлука Другог заседања АВНОЈ-а о изградњи Југославије на федеративном принципу, ИЗ, XXIV, књ. XXVIII, 3—4, Титоград, 1971, Зоран Лакић, Неке карактеристике конституисања и рада ЦАСНО-а, ИЗ, XXIV, књ. XXVIII, 3—4, Титоград, 1971; Јован Вујошевић, Формирање, развој и улога италијанских партизанских формација у Црној Гори 1943—1945, ИЗ, XXIV, књ. XXVIII, 3—4, Титоград, 1971; Др Радоје Пајовић, Однос (Сарадња) црногорских четника и њемачког окупатора од капитулације Италије до краја рата, ИЗ, XXIV, књ. XXVIII, 3—4, Титоград, 1971.